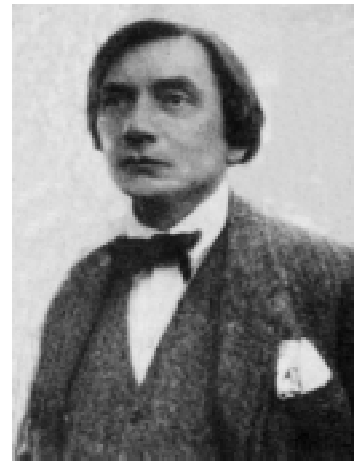

Олена БОНЬКОВСЬКА

ОЛЕКСАНДР ЗАГАРОВ І УКРАЇНА

17 січня ц.р. минуло 125 літ від дня народження відомого українського режисера, актора, педагога Олександра Загарова (1877–1941). Творчість О. Загарова (родом з Єлисаветграда, німець за походженням, справжнє прізвище фон Фессінг) прикметна тією роллю, яку він відіграв в українському театральному мистецтві.

Почавши як студієць драматичної школи Вищого Музичного училища Московського Філармонійного товариства у 1895–1898 рр. (драматичний клас В. Немировича-Данченка), О. Загаров працював на російських сценах як актор, режисер і педагог до 1917 р. Простежити весь творчий шлях О. Загарова того періоду досить складно, але вказати його основні віхи необхідно, оскільки тогочасний театральний досвід О. Загарова в усій повноті і розмаїтості позначився на його подальшій сценічній практиці в Україні у 1918–1926 рр.

Найдокладніше діапазон діяльності О. Загарова окреслив В. Нікєєв у монографії “Олександр Загаров і український театр” [1]. Свідома творча праця О. Загарова розпочалась 1898 р. у Московському Художньому театрі, куди він у числі кращих випускників – О. Кніппер, В. Мейєрхольд, І. Москвін, М. Роксанова, М. Савицька – потрапив після закінчення училища. Упродовж року він узяв участь у двох постановках – “Цар Федір Іоаннович” О. Толстого і “Чайка” А. Чехова. Але були це другорядні ролі (або другий склад), і це, очевидно, й стало головною причиною того, що в 1898 р. О. Загаров “через емоційність юнацьких амбіцій”, – як згодом писав його біограф Н. Гладков, – поїхав у Вільно в трупу К. Незлобіна [2], де працював до кінця сезону (1899 р.). 1900–1901 рр. молодий актор опиняється в антрепризі М. Дарського, та, очевидно, на запрошення В. Немировича-Данченка у 1900 р., на осінній сезон 1901 р., повертається до МХТу, де грає невеликі ролі у виставах “Дика качка” Г. Ібсена, “У мріях” В. Немировича-Данченка, замінює акторів у “Чайці” і “Трьох сестрах” А. Чехова, “Владі темряви” Л. Толстого, самостійно працює над ролями Кліща у п’єсі М. Горького “На дні” і Публія в “Юлії Цезарі” В. Шекспіра. Влітку 1904 р. він знову покидає МХТ і їде на запрошення В. Мейєрхольда на гастролі херсонського “Товариства нової драми” в Тифліс (осінь 1904 – весна 1905 рр.). Театрові недостатньо було лише реалістично-психологічного репертуару МХТу, популярного на той час. Виникала потреба нових, незвичних,

навіть епатуючих п’єс. “Темпераментний актор” О. Загаров уперше зіткнувся з режисерськими пошуками В. Мейєрхольда в царині символістської драми, які несли на провінцію таку необхідну загадковість і небуденність [3].

Навесні 1905 р. В. Мейєрхольд виїжджає до Москви і разом з ним, очевидно, О. Загаров. 5 травня 1905 р. В. Мейєрхольд входить у режисерське правління новоствореного Театру-студії при МХТ. О. Загаров же змушений залишити роботу – його мобілізують у діючу армію. Лише напередодні 1906 р. він повертається у МХТ і відразу потрапляє на гастролі по Західній Європі (Берлін, Дрезден, Лейпциг, Прага, Відень, Варшава), після яких назавжди покидає свій перший театр. Як стверджує Н. Гладков, навесні-влітку 1906 р. О. Загаров знову працює з В. Мейєрхольдом [4], коли той повертається з Москви до Херсона в “Товариство нової драми”. Наприкінці 1906 р. В. Мейєрхольд на запрошення В. Комісаржевської [5] розпочинає репетиції в театрі, який вона створила у Петербурзі. Відомо, що вона запрошувала Мейєрхольда і до художньої ради цього театру [6]. О. Загаров підписує контракт із К. Незлобіним, трупа якого на той час працювала в Ризі. Влітку 1907 р. він уже в Грозному. Можливо, й справді, як стверджує В. Нікєєв, 10 жовтня 1907 р. В. Комісаржевська розірвала творчу співпрацю з В. Мейєрхольдом і в листопаді поклікала на підмогу О. Загарова-реаліста як режисера у свою трупу [7]. Проте чинний контракт із К. Незлобіним зобов’язував його повернутись на сезон 1907–1908 рр. до Риги.

Наступного сезону (1908–1909 рр.) О. Загаров працює в антрепризі Лебедева в Херсоні, а 1909 р. повертається до Москви, де викладає акторську майстерність у Драматичній школі МХТ і в школі С. Халютіної. Тоді ж його запрошують на посаду одного з режисерів у приватний театр Ф. Корша, у безсистемному репертуарі якого свідомо поєднувались культурно-просвітницькі, тобто соціально-актуальні, і розважально-комерційні постановки. Для перших, власне, й були потрібні кваліфіковані режисери. Однак О. Загаров не протримався тут навіть до кінця сезону 1910–1911 рр. Він надто буквально трактував основні принципи МХТу, проголошуючи, що “сцена – не відображення життя, а саме життя”. “В його виставах, – як писала російська преса, – виникало чимало недоречностей, формально використаних невиразних деталей: він гасив

рампу, коли сцену необхідно було освітити настільною лампою (“Тайфун” М. Ленгіеля [Menyhert Lengyel]), упродовж цілої яви міг відтворювати завивання згадуваної у тексті хуртовини, тим самим перебиваючи голоси акторів (“Земля” К. і О. Ковальських) тощо”[8]. До цієї цитати додамо, що ім’я О. Загарова лише єдиний раз згадано в аналізі російського театрального процесу 1898–1917 рр.

Петербурзький імператорський Александринський театр під художнім керівництвом П. Гнедича з 1901 р. відверто орієнтувався у вирішенні режисерських завдань на досягнення МХТу (“театр майбутнього”)[9]. У 1908 р. сюди приходять новий режисер В. Мейєрхольд з програмою театрального традиціоналізму, а згодом – з ідеєю “умовности”. О. Загаров без будь-яких перешкод узимку 1911 р. переходить на александринську сцену, де він затримався до 1915 р. Відомо, що протягом цього доволі довгого періоду він викладав у драматичній школі Поллака, але про вистави, які він ставив в Александринському театрі, знаємо мало (“Поділ” О. Писемського, “Безприданниця” О. Островського). Відомо, наприклад, що В. Мейєрхольд разом із О. Загаровим у 1911 р. ставив “Живий труп” О. Толстого, і власне “неузгодженість їх режисури помітно відбилась на спектаклі”[10]. Отже, О. Загаров не мав тут достатнього визнання як режисер.

Влітку 1916 р. він організовує у провінційному Липецьку власну трупу, з якою ставить “Отелло” В. Шекспіра, “Урієля Акосту” К. Гуцкова. Наступний сезон (1916–1917рр.) працює режисером у Московському драматичному театрі. Воєнні події 1917 р. приводять О. Загарова в Україну – на румунський фронт, який пролягав Чорноморським узбережжям. Він керує військово-народним театром в Одесі, потім переїжджає до Херсона, а влітку 1918 р. опиняється в Києві.

Складний творчий шлях О. Загарова тут простежено не випадково. Йдеться про аргументацію, чи справді школа реалістично-психологічного театру, на якій він наголошував [11], була визначальною в його подальшій сценічній практиці. Якщо брати до уваги перерви у період 1898–1906 рр., О. Загаров працював у МХТі неповні чотири роки. У подальшій роботі, як свідчать нечисленні російські джерела, він був режисером менш помітним, очевидно у порівнянні із К. Станіславським, В. Немировичем-Данченком, В. Мейєрхольдом.

В Україні склалась інша театральна ситуація. Творчість О. Загарова зазвучала в новому контексті. За гетьмана

Діячі української культури, Львів, 1922 р., зліва направо: 1-й ряд (угорі) - Володимир Січинський, Юрій Магалецький, Дмитро Донцов, Федь Федорців, Михайло Струтинський; 2-й ряд - Дарія Віконська, Петро Холодний, ст. М.Ковжун; 3-й ряд - Павло Ковжун, Олександр Загаров, Микола Голубець.

П. Скоропадського влітку 1918 р. у Києві рішенням Театральної ради Міністерства освіти України утворено два державні театри. Якщо Український народний театр на чолі з П. Саксаганським був прямим спадкоємцем Українського національного театру, то Державний драматичний театр перебував у стані організації. Його директор, учень драматичного класу В. Немировича-Данченка і помічник режисера МХТу в 1908–1910 рр. Б. Крживецький основу формування трупи вбачав у репертуарі психологічного й поетичного театру [12]. У цьому контексті найбільшим надбанням Державного драматичного театру, вважає сучасний дослідник Р. Леоненко, став головний режисер О. Загаров, орієнтація якого на довершені зразки драми свідчила про винятковий смак [13]. О. Загаров виявився саме тим режисером, освіта і широта сценічного досвіду якого, за початковою тезою Н. Кузякіної, несли в собі необхідні для побудови європейського українського театру відповідний рівень власне театральних ідей, практичну обізнаність із досягненнями нових театральних напрямів і провідних режисерів сучасності [14].

В українському театрознавстві усталилось міркування О. Кисіля, що режисерська практика О. Загарова в Києві була прямим відгомном діяльності МХТу, і хоч його вистави й “були новиною в українському театральному мистецтві, – але були не новими досягненнями, а тільки копією вже пережитих форм театрального мистецтва...”[15]. Деяко інакше вважав Д. Антонович, підсумовуючи, що Державний драматичний театр мав виразне звучання літературно-реалістичного, академічного колективу[16]. Нам відома і згадка Б. Васильєва про режисера Державного драматичного театру О. Загарова, який не розумів української фонетики та стихії і ставив п’єси, які бачив в Александринському театрі[17]. Для визначного історика українського театру П. Рудіна О. Загаров також насамперед асоціювався з Александринським театром. У праці “Український драматичний театр за п’ятнадцять років Жовтня” він писав: “Державний драматичний театр – безперечний крок у розвитку українського театру: позиції європейського репертуару були цілком певно завойовані, і українське театральне мистецтво піднялось тут до рівня непоганого російського провінційного театру, маючи за свого “синього птаха” Московський художній театр...”[18]. Отже, у завданні Державного драматичного театру – європейзувати український театр – О. Загаров достеменно не дотримув-

вався і, зрештою, не міг дотримуватись суто мхатівських традицій, а використовував тут увесь обсяг свого широкого сценічного досвіду. Власне таку роль О. Загарова визначила Н. Єрмакова: “Митець розумів ідею “європеїзації” української сцени як програму розширення тематики і проблематики репертуару українських театрів, а в галузі виконавській – поглиблення сценічно-образного мислення акторів шляхом спрямування їх до гранично точної розробки психологічних основ ролі. Необхідність набуття широкої театральної освіти як засобу боротьби з дилетантизмом, інертністю, обмеженістю творчого виднокругу усвідомлювалась ним як найважливіша мистецька проблема” [19].

Без сумніву, ту ж концепцію режисури, школу акторської гри, репертуар О. Загаров переніс на галицький ґрунт. Брак альтернативи забезпечив йому неймовірний успіх. Приїзд О. Загарова до Львова був неймовірною удачею для театральної Галичини. Протягом свого існування театр товариства “Українська Бесіда” ще не мав режисера такого рівня професіоналізму і діапазону сценічної практики. Навіть через півстоліття визначний галицький театрознавець і драматург, сучасник тодішнього театрального процесу Г. Лужницький висловлював переконання, що “приїзд О. Загарова до Львова висунув Львів на чільне місце в історії розвитку українського театрального мистецтва” [20]. Справді, О. Загаров зазвучав на галицькому ґрунті як абсолютно нове, майже революційне театральне явище.

Упродовж двох неповних років режисер здійснив сотню постановок. До загальновідомої інформації про його львівські вистави (“Гріх” В. Винниченка, “Візник Геншель” Г. Гауптмана, “Примари”, “Гедда Габлер”, “Нора” Г. Ібсена, “Батько” А. Стріндберга, “Тартюф” Ж.-Б. Мольєра, “Мірандоліна” К. Гольдони, “Отелло” В. Шекспіра) додамо ще “Співочі товариства”, “Закон”, “Молода кров”, “Панна Мара”, “Нагусь”, “Брехня” В. Винниченка, “Потоп” Ю.-Г. Бергера, “Бій метеликів” Г. Зудермана, “Шоколадний воячок” Б. Шоу, “Ідеальний чоловік” О. Вайльда, “В малій хаті” Т. Рітнера, “Ревізор” М. Гоголя, символістські “Гріх” Д. Пшибишевської, “Момот Нір” Є. Карпенка, тогочасні популярні “Осінні скрипки” І. Сургучова, “Вера Мірцева” Л. Урванцева тощо. Багато з них були незнані не тільки на українській, а й на польській сцені у Львові, а деякі стали українськими прапраем’єрами.

Ці ключові вистави О. Загарова львівського періоду свідчать, що його широкий репертуарний діапазон репрезентував реалістично-психологічний театр кінця XIX – початку XX ст. Незалежно від того, чи загаровські вистави стосувалися ранніх, ще експериментальних мхатівських постановок, чи вже йшли на інших російських сценах, чи були його самостійним вибором, – усі вони репрезентували західноєвропейську драматургію на зламі століть. Такий широкий обсяг постановок вражає і може здатися невиправданим. Але їх кількість у театрі товариства “Українська

Бесіда”, особливо залежному від соціально-економічних чинників, у порівнянні з багатьма не тільки провінційними, але й столичними сценами, залишається невеликою. По-перше, О. Загаров навіть в умовах необхідного поспіху не допускав до серйозного драматичного репертуару низкопробних мелодрам, фарсів та іншого непотребу для “каси”, продовжував звертатись до класики, надавав перевагу психологічній драмі і навіть спробував свої сили – правда, безуспішно – у символістській п’єсі. По-друге, режисер встигав не тільки продукувати прем’єри, але й посилено, серйозно працював з акторським складом. Хоча специфіка територіального театру не завжди дозволяла, а напружений репертуарний графік не залишав багато часу для підготовки, він намагався запровадити й тут мхатівські принципи однакового ставлення до героя і статиста, відмовитись від ампула, не допускати акторського прем’єрства. Така програма проектувала певний режисерський деспотизм і обов’язкову для всієї трупі жорстку дисципліну, завдяки якій О. Загаров згодом зумів досягти ансамблевості, єдності загального тону своїх постановок. Окрім самого себе і М. Морської, О. Загаров спочатку покладався на майстерність старшої акторської генерації – Й. Стадника, С. Стадникової, Г. Совачевої, згодом звернув увагу на М. Бенцяля, довго вагався щодо К. Козак-Вірленської, але, що найголовніше, він сформував плеяду молодих акторів (О. Голіцинська, Н. Рубчаківна, В. Блавацький, М. Крушельницький), які не тільки були ядром його трупі, а й відіграли значну роль у творенні українського театру. І тут режисерсько-педагогічна практика О. Загарова у Львові неоціненна. Звичайно, не всі його постановки і акторські роботи львівського періоду відзначались оригінальністю прочитання й опрацювання, не всі вони повністю й у чистому вигляді орієнтувались на естетику психологічного театру. Зокрема, обіцювані щочетверга прем’єри, так звані ритм четвергів, не давав відповідного мистецького ефекту, перетворившись, практично, у конвейер. Згодом усе частіше загаровські постановки були непідготовленими: режисер ретельно над ними не працював, а актори не встигали вивчати своїх ролей. Безумовно, ці та інші проблеми адміністративно-побутового характеру не могли сприяти повноцінній мистецькій праці театру. Наприкінці своєї діяльності у Львові О. Загаров як режисер і актор уже повторювався. Послідовно дотримуючись уже застарілої на той час театральної естетики, режисер, проте, вніс у театр товариства “Українська Бесіда” професіоналізм, свіжі методи реалістично-психологічного стилю гри та режисури, довів обов’язковість широкої театральної освіти і дисципліни для вдосконалення акторського мистецтва, а головне – навчив серйозно розуміти сценічне мистецтво, яке призначене не тільки для розваги, а й має важливе культурне і суспільне значення.

О. Загаров не обмежувався лише роботою на сцені “Української Бесіди”. Він брав також активну участь у культурно-мистецькому житті Галичини: разом з І. Туркевичем очолював Театральну Комісію товариства “Просвіта” [21]; з М. Вороним був співзасновником і керівником Української Драматичної школи при Музичному Інституті ім. М. Лисенка [22].

Після того, як О. Загаров від'їхав у липні 1923 р. до Ужгорода в Руський театр товариства “Просвіта”, а театр товариства “Українська Бесіда” припинив у 1924 р. свою діяльність, розвиток українського театрального мистецтва в Галичині пішов на спад. Величезна кількість мандрівних театральних колективів, навіть театр кооперативу “Український Театр” під художнім керівництвом досвідченого, професійного Й. Стадника, не переходила в якість і не могла зовсім компенсувати брак оригінального творчого об'єднуючого чинника. Залишався тільки спогад про високий рівень театру “Української Бесіди” під артистичним проводом О. Загарова. На його повернення до Львова українські театральні діячі плекали надію ще довгий час. Зокрема, керівництво кооперативу “Український Театр” улітку 1925 р. повідомляло, що О. Загаров з осені цього року погодився стати художнім керівником театру. Затримка лише у фінансуванні [23]. Через рік на зборах кооперативу з жалем констатували, що адміністрація вживала заходів, “щоб придбати для нашої сцени О. Загарова і М. Морську, які могли би обновити наш театр...”[24]. Однак надто скромні фонди кооперативу перешкодили реалізації цих намірів, бо були недостатніми навіть для забезпечення їм заробітної плати. У 1926 р. О. Загаров виїхав до Дніпропетровська, куди було стаціонаровано створений 1918 р. у Києві Державний драматичний театр ім. Т. Шевченка.

Фінансове становище львівського театрального кооперативу “Український театр” тільки погіршувалося. Надзвірна Рада шукала пояснення і виходу, усвідомлюючи в цьому “брак “душі” театру – талановитого режисера”[25]. На загальних зборах 1927 р. знову з гіркотою наголошувалося, що багатообіцяючі переговори з О. Загаровим і М. Морською залишились безуспішними. Власне, факт цих заходів кооперативу ввів в оману В. Гаєвського, який в “Енциклопедії Українознавства” стверджує, що режисер працював у Львові протягом 1921–1927 рр.[26]. Проте така помилка залишається свідченням непересічної ролі цього режисера в українському галицькому театральному мистецтві 20-х рр. ХХ ст. З часом забулись висловлювані застереження щодо однотипності, повторень, безперспективності його режисерського диктату, а залишалась могутня особистість режисера, актора і педагога, яка акумулювала в собі високий рівень освіти, професіоналізм і широкий досвід сценічної практики. Суть справи полягала не в прогресивності чи застарілості естетики реалістично-психологічного театру, а, власне у здатності О. Загарова організувати, дієво наповнити ізольований український театральний простір Східної Галичини на маргінесі польської держави.

1. Нікєєв В. Олександр Загаров і український театр. – К.: Мистецтво, 1969. – С. 5–22.

2. Гладков Н. А. А. Л. Загаров – мастер и человек. – [Б. м.]: Издание Ковровского драматического театра, 1939. – С. 11.

3. Рудницький К. Мейерхольд. – М.: Искусство, 1981. – С. 72–75.

4. Гладков Н.А. А.Л. Загаров – мастер и человек. – С. 12.

5. Там само. – С. 12.

6. История русского драматического театра: В 7 т. – М., 1987. – Т. 7. – С.238.

7. Нікєєв В. Олександр Загаров і український театр. – С. 16

8. История русского драматического театра. – Т. 7. – С. 372

9. Русский драматический театр конца XIX – начала XX в. – М.: Изд-во “ГИТИС”, 2000. – С. 155–156.

10. Альтшуллер А. Я. Театр прославленных мастеров. Очерки истории Александринской сцены. – Л.: Искусство, 1968. – С. 271–272.

11. Чернявський А. О. Загаров (Біографія)// Театральне Мистецтво. – 1922. – Вип. I. – С.4-5.

12. Кузякина Н. Становление украинской советской режиссуры (1920 – начало 30-х гг.). – Л., 1984. – С. 9.

13. Леоненко Р. Перші українські державні театри, 1917–1919 роки // Записки НТШ. Праці Театрознавчої комісії. – Львів, 1999. – Т. ССXXXVII. – С. 158.

14. Кузякина Н. Становление украинской советской режиссуры... – С. 6

15. Кисіль О. Український театр. – К.: Мистецтво, 1968. – С. 142.

16. Антонович Д. Триста років українського театру: 1619–1919. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1925. – С. 212.

17. Васильєв Б. Ідея театральності і її відбиток в “Молодому театрі” // Молодий театр: Генеза. Завдання. Шляхи. – К.: Мистецтво, 1991. – С. 75.

18. Рулін П. Український драматичний театр за п'ятнадцять років Жовтня // На шляхах революційного театру. – К.: Мистецтво, 1972. – С. 46.

19. Єрмакова Н. П. Акторська майстерність Любові Гаккебуш. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 19.

20. Лужницький Г. Український театр після визвольних змагань // Наш театр: Книга діячів українського театрального мистецтва: В 2 т. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1975. – Т. 1. – С. 18.

21. В справі аматорських театрів // Громадський Вістник, 1922. – 11 квіт., № 42.

22. Драматична школа під проводом О. Загарова і М. Вороного при Музичному Інституті ім. М. Лисенка // Діло, 1922. – 21 жов., Ч. 38.

23. Новинки. Олександр Загаров... // Діло, 1925. – 5 лип., Ч. 147.

24. М. Р. [Михайло Рудницький]. З нагоди Загальних Зборів “Кооперативу Український Театр” у Львові// Діло, 1926. – 4 лип., Ч. 146.

25. М. [Михайло Рудницький]. Загальні Збори Кооперативу “Український Театр” у Львові// Діло, 1927. – 6 трав., Ч. 98.

26. В. Г. [Валентин Гаєвський]. Загаров // Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 708.